

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

**ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА
СЛАВИСТИКУ**

93

НОВИ САД • 2018

ЧУДЕСНИ СВЕТ ФЛОРЕ У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ

Гора љљанова (Биљни свет у традиционалној култури Срба). Зборник радова.

З. Карановић и Ј. Дражић (ур.). Београд: Удружење фолклориста Србије:

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2016, 418 стр.

Зборник *Гора љљанова (Биљни свет у традиционалној култури Срба)* представља наставак пројекта „Биље у српском фолклору и народној књижевности: значења и функције“, који је осмислила Зоја Карановић. Уједно, он се тематски надовезује на претходне две монографије *Биље у традиционалној култури Срба* (први том објављен 2013, а други и 2014), али и проширује своје тематско поље испитивањима света флоре у различитим научним доменима. У њему је скупљено петнаест радова изузетних истраживача: фолклориста из области књижевности и језика, историчара и биолога. Драгоцена су и два прилога – антологија фолклорних текстова о постанку и особинама биља и растиња Снежане Самарције и регистар биљака праћених коментарима из *Рјечника* Вука Караџића, који су саставиле уреднице ове књиге – Зоја Карановић и Јасмина Дражић. Други део књиге доноси изводе, тј. краће верзије студија у преводу на енглески, немачки или руски језик.

Уводно истраживање Зоје Карановић и Јасмине Дражић бави се фитонимима у другом издању Вуковог *Рјечника*, а насловом с почетка „Јеванђеља по Јовану” – „У почетку беше реч” – наговештава се сагледавање и проницање у мотивацију номинације растиња, као једне од првобитних творачких делатности. Ауторке испитују начин човекове перцепције простора и времена и корелацију с најближим окружењем. Примећују да је временски код у именовању биљке доминантнији у односу на простор. Утврђујући перцептивне, симболичке и прагматичке слојеве у именовању флоралне лексике, при чему уочавају неколико мотивационих база у процесу номинације. Најзаступљенији је поступак пресликавања, што значи да се у именовању биљака традиционални човек ослања најчешће на непосредне чулне осете, од којих су визуелни утисци (боја, величина и облик биљке) најдоминантнији изворни домени. Други генератор за именовање биљног света је биће, а персонификована биљка рефлектује везу човека и света флоре. Посебну скупину представљају лековите биљке из *Рјечника* које носе атрибуте божанског или демонског, као и оне чији назив одређује ритуално-магијска функција. Овим се не исцрпљује попис номинационих база и не искључују остала потенцијална изворишта номинације, те тако сагледана вишеслојност назива, и с њом у вези – сложеност функција биљака, постаје кључни сигнал по којем се Вуков *Рјечник* сврстава међу драгоцене изворе за тумачења првобитног поимања света.

Област фитонимије предмет је интересовања и Гордане Штасни. Из занимљиве грађе српских ономастикона, она издваја фитониме који учествују у обликовању личних имена, идентификује њихове вредносне концепте, симболику и компоненте значења који директно утичу на деривацију антропонима. Распоређује их у три мотивационе базе – „цветну“, „воћну“ и ону која окупља називе дрвећа. „Цветни“ именослов карактерише магијско-ритуални аспект (лековито, апотропејско биље), религијско-обредни аспект (биљке везане за хришћански и/или пагански култ, или нпр. за свадбени обред, који се аналогно повезује с радошћу, плодношћу) и емотивно-поетични аспект (у основи му је концепт лепоте, чистоте, умиљатости, нежности и сл.). Аксиолошки параметар

у „воћном“ именованом, који се пресликава претежно на женска имена, утискује у њих вредности какве су лепота, здравље, плодност, љубав. Имена мотивисана називима дрвећа корелирају са стасом, здрављем, снагом, постојаношћу, дуговечношћу. Ауторка утврђује истовестан принцип преношења особина за све три групе, који се поклапа с формулом благослова. Закључује да су лична имена која у основи имају фитоним древна и да се кроз њих рефлектује језичка слика света и традиционалне културе једног народа.

Са библијског именовања биљака и првог дана стварања света, тежиште интересовања се помера ка трећем дану, када је Бог створио траве, дрвеће и све што ниче из семена. Студија Снежана Самарције насловом асоцира управо на трећи дан света у настајању, а заснива се на фолклорним обрадама које тематизују настанак и особине биља, било да се јављају самостално, као својеврсне етиолошке минијатуре (нпр. етиолошко предање), било да су уклопљене у шире наративне целине. Она уочава тенденцију жанровског преплитања и продор етиолошке компоненте у структурни склоп различитих усмених облика. Утврђује типове структурне организације минималног текста и заједничке морфолошке црте варијаната, примећујући да наративно тежиште почива на опису настанка и особина биљака, или на тумачењу чудесних својстава флоре и доказивању њихове истинитости. Време настанка биљног света на основу фолклорних обрада ауторка смешта у „историзовано“, конкретизовано правреме, када их подједнако обликују антагонистичке више силе. У таквом творачком чину посебно се издвајају творевине настале контагиозном магијом – божанским додиром и метаморфозом, при чему ауторка указује и на пројекцију човекове сфере у свет природе.

Комбинујући резултате семиотичке анализе обреда, теорију колективне меморије религијских група и теорију комеморативне церемоније, Јоана Ренкас преиспитује утилитарну и симболичку улогу босиљака у обредима везаним за рођење, крштење и освећење воде (Водице, Богојављење), схваћеним као поновне изведбе тајне светог крштења. Користећи Гремасове актанцијалне моделе, она спаја теолошку нарацију и фолклорну „причу“ која понавља хришћански изворник, примећујући да и он сам претходно апсорбује паганске елменте. Овде су уочени и паралелизам схема обреда и сличност актера, али је пажња истраживања пре свега усредсређена на заједнички непроменљиви обредни реkvизит – босиљак, који у додиру с водом чува вишеструку симболичку функцију везе између два света, апотропајона, плодотворног, лековитог средства и трајног медијума колективне меморије.

Соња Петровић анализира мотив тешких задатака везаних за свет флоре у различитим фолклорним жанровима (бајке, шаливе приче, легендарне приче, предања, пословице, епске и лирске песме, итд.). Типичне мотивске склопове са препознатљивим биљним кодом, какви су проналажење чудесног или непостојећег воћа, дрвећа и цвећа, чување плодова, оживљавање сувог дрвета, пања, угарка и слично, она посматра у ширем сужејно-тематском контексту искушавања јунака кроз потрагу или кроз удовољавање лажном болеснику. На још уопштенијем структурном нивоу, ауторка истиче да се свет биља укључује у формуле немогућности и доприноси изградњи топоса изокренутог света, који се може реализовати у шаливом или озбиљном кључу. Разматрајући ритуално-обредни фондус, С. Петровић подвлачи везу између биљних формула и образаца свадбе и смрти. Такође примећује још једну важну релацију – с категоријом времена, које се у спрези с растињем увек испољава као немогуће, продужено или убрзано.

Семантика флоралних мотива у различитим слојевима лирске поезије предмет је интересовања Ане Вукмановић. Она лирски свет флоре одређује као чудесан, будући да се у њему фантастика доживљава као природност, реалност. Ауторка открива три слоја у којима се моделује чудесни свет биља. То је најпре обредно-митска раван, у којој се човек преображава у биљке, где се оне појављују као станиште натприродних бића, или као гранични, просторно-временски конституент. Доминантна слика овог слоја јесте дрво света, које се у нашој лирској традицији, како каже, појављује најчешће у форми јаблана, руже и хибридних биљака. На магијској равни биље се моделује као заштитно средство или чудесан дар за савладавање просторних препрека. Онеобичавање и сакрализација постижу се суспензијом времена потребног за раст биљке, док се на равни

поетског језика, употребом хиперболе и метафоре, одвија супротан процес којим се релативизује чудесност флоре.

Мотив дрвета повезује ово истраживање са радовима Биљане Сикимић о загонеткама и Данијеле Поповић Николић о тужбалицама. Полазећи од резултата руске етнолингвистичке школе и запажања да је слика дрвета у словенској традицији заступљена као универзални симбол и медијатор између горње, средње и доње просторне сфере, Б. Сикимић анализира загонетке у којима се дрво појављује као денотат или замена денотата. Она запажа да је појам дрвета ретко на позицији денотата, а доминира у тексту загонетке, и то највише у значењу грађе, материјала од којег је направљен неки предмет. Ауторка констатује да се широко распрострањен антропоцентричан поглед на свет, односно изоморфизам дрвета и човека, доминантан у загонеткама с мотивом дрвета на позицији замене денотата, у јужнословенском корпусу своди на неколико типова сижеа, у којима се гране поистошећују са шаком, или коса са шумом. Трећи сегмент истраживања посвећен је паремолошким формулама, међу којима Б. Сикимић открива јужнословенски прототип – дрво као метафора за високо место. Конкретни дендроними овог типа загонетки, иначе изузетно ретки, бор, хрст и јела, углавном су међусобно заменљиви, док се из ове скупине издваја једино драча.

Запажено место које бор заузима у посмртној обредној песми и митско-религиозне представе о овом дрвету истражује Данијела Поповић Николић. Она проналази три модуса употребе мотива бора у српским тужбалицама. То је најпре вегетативно кодирано обраћање покојнику којим се постиже симболичка глорификација покојника или пак прикрива његово име фитонимом. Ауторка открива да апелација биљем у тужбалицама које испитује није честа, те да се бор укључује у омањи скуп сеновитих апотропејских биљака, којем припадају још само босиљак, ружа, невен, јабука, јавор и јаблин. Метафоричка замена човек – дрво манифестује се такође и у предметно-атрибутивном пресликавању бора на делове људског тела или његовог стабла и грана на породично стабло, потомке покојника. Опозиција усправног и обореног бора паралелизам је жељеном или реалном статусу умрлог. Трећи вид појаве мотива бора у погребним песмама односи се на слику дрвета на гробу, којом се симболички маркира простор смрти. Овим закључцима Д. Поповић Николић потврђује тезу о божанској, сеновитој, медијаторској функцији бора у народној традицији.

Из сопствене теренске грађе и ранијих записа Смиљана Ђорђевић Белић издваја један тип бајања „од кожных болести“, утврђује најпре његову сижејну структуру, нарративне облике, симболику типичних мотивских склопова, формулативну лексику и ритуалне радње које га прате, а потом га смешта у шири словенски контекст, те тако утврђује његове жанровске специфичности. Посебно разматра растиње коришћено у обредној пракси, које се најчешће збирно своди на „зелену траву“. На различитим примерима овде се показује разуђена симболика траве и одговара на питање о оправданости „економије текста“, којом се редукује разноврсно биље на неименовану, општу одредницу. Такође, ауторка подвлачи чврсту обредно-магијску везу траве и воде, истичући њихову функцију лустративног и медијаторског средства.

Следеће две студије излазе из оквира усмене баштине. Најпре Славко Петаковић анализира флоралне мотиве *Зборника Никше Рањине*, оцртава и тумачи „петраркистички хербарјум“ дубровачког ренесансног песништва. Он запажа да је биљни репертоар раног дубровачког петраркизма широко заступљен, али да је истовремено и устаљен – своди се на неименоване траве, цвеће, ружу и љиљан, док се ређе јављају љубица, пелин и маслина. Ограниченост фонда последица је строге метричке форме и чврстих формулативних језичко-стилских модела. Аутор трага за симболичким значењем цвећа, издваја песничке слике и топосе који садрже биљне мотиве. У њима уочава преплитање античке и хришћанске традиције, укрштање италијанског уметничког песништва и нашег усменог наслеђа. Он сматра да је управо ова сложена симболика разбила чврсту схему конвенционалности и обојила поетске слике, те да је висок симболички потенцијал мотива цвећа утицао на концепт лепоте, љубави и песништва у петраркистичкој поезији.

Други рад, који потписује Мирјана Стефановић, помера тежиште истраживања на особености и специфичан положај српског грађанског песништва XVIII века. Ауторка

проучава биљни репертоар који је у њему заступљен, запажа најчешће и ретке биљке, тумачи порекло њихове симболичке употребе и издваја најфреквентније поетске слике. М. Стефановић сматра да грађанска поезија није средокраћа и прелазни облик између народног и уметничког песништва, а свој став илуструје примерима којима показује како грађанска лирика усваја флоралне мотиве из усмене лирике, али их и трансформише, дограђује, потенцира њихова метафоричка, конотативна значења и примењује сагласно новом градском миљеу и савременим приликама. У томе види културно сведочанство нове, „европски оријентисане стиховане књижевности“. Поређењем мотива биљака из песмарица XVIII века, петраркистичке лирике и романтичарске поезије XIX века такође открива самосвојност грађанског песништва.

Нови угао посматрања биљног света у традиционалној култури нуде радови из области социјалне, културне историје и историје народне медицине. О улози винограда и виноградарства у средњовековној Србији говори чланак Снежане Божанић. Полазећи од Библије, античких списа и усмених извора, у којима налази потврду важности винове лозе, највише пажње посвећује дипломатским средњовековним списима који сведоче о виноградима као парцелама које се дарују, размењују или купују. Иза ових трансакција стајали су владари, властела и црква, а виногради су дефинисани као међници или омеђене површине, чија је вредност била већа од осталог обрадивог земљишта. То се управо потврђивало бележењем промена граница и власништва винограда, док су белешке о промету осталих парцела ретке. Многи записи из владарских повеља, писама, даровница, уговора и других списа, које ауторка наводи, потврђују дугу традицију виноградарства у Србији, и његов економски, привредни и религиозни значај.

Допринос проучавању народне фитомедицине дала је Татјана Катић чланком о османским траварима, првобитним лекарима и трговцима лековитим биљем, зачинима, мирисним уљима, козметичким средствима и наркотицима, у специјализованим дућанима, претечама апотека, дрогерија, по градовима средњовековне Србије. Она истражује порекло биљних рецептура и путеве продирања и ширења оријенталне културе у домену лечења, неге и исхране, у којима су и пре потпадања Балкана под турску власт значајну улогу одиграли приморски трговачки центри – Котор и Дубровник. На мноштву примера употребе разноврсног биља Т. Катић показује укрштање различитих традиција лечења – античке, рановизантијске, медитеранске, балканске и анадолске народне медицине на просторима које је насељавао српски народ.

На ово истраживање тематски се надовезује рад Недељка Радосављевића о „Годовичкој љекаруши“, збирци медицинских рецепата, насталој у оквиру *Годовичког зборника*, рукописа из XVIII или XIX века из манастира Годовик, који се налази у југозападној Србији. Аутор подробно описује рукопис, а највише пажње посвећује лековима биљног порекла, који су у „Љекаруши“ и најбројнији. Пореди га са сличним средњовековним рукописима, као и са данашњом народном медицином која баштини исту традицију лечења. Показало се да су лековито биље, воће, поврће и биљне прерађевине обилато коришћени за лечење широког спектра болести, од кожних и респираторних, до венеричних обољења и психичких поремећаја. Забележени су такође и рецепти ветеринарске медицине. Н. Радосављевић запажа да су овакви прецизни записи драгоцено сведочанство за пручавање историје медицине, друштвене и привредне историје, будући да откривају терминологију, рецептуру и културу узгајања растиња у одређеној географској области и одређеном периоду.

Зборник се завршава студијом Александре Савић о аутохтоним сортама воћа Србије, која спаја друштвене и природне науке, народну традицију и историју воћарства. Међу некадашњим старим сортама воћа узгајаног у Србији до средине XX века, А. Савић издваја три наше доминатне аутохтоне културе – шљиве, јабуке и крушке, испитује њихово порекло и називе врста, путеве преношења, употребу, ослањајући се не само на пољопривредне приручнике и документоване изворе него и на обредно-обичајну праксу и различита веровања везана за воће у нашој традиционалној култури, а потврђена и савременим теренским истраживањима. Експлицитна намера очувања старог сортирента, повратак аутохтоним, угроженим врстама, насупрот доминантним интродукованим, симболичан је апел, на крају ове књиге, за очување материјалних и духовних националних вредности.

Гором љиљановом, драгоценим истраживачким подухватом, настављају се проучавања биљног света у традиционалној култури Срба, започета претходним монографијама о биљу. Следећи исти одлично осмишљен концепт, трећи наставак се одликује још ширим захватом тема, интердисциплинарношћу и разноврсношћу интересовања. Изузетне студије еминентних научних посленика дешифровале су биљне кодове традиције одгонетањем семантике флоралних мотива, симболике растиња, веровања везаних за биљке и обредно-магијске функције биљног света. Проучавање језичког наслеђа потврдило је висок степен корелације између света флоре и људи, манифестован пресликавањем особина биља на човека и повратним процесом антропоцентризације, а анализа усмене поетске баштине открила је жанровску условљеност појаве појединих биљака и њихову конституентску улогу у изградњи формула, топоса и поетских слика. Још једном је потврђена реципрочна веза усмено – писано сагледавањем паралелних флоралних мотива у народној поетској традицији и Библији, средњовековној, ренесансној и романтичарској књижевности. Допринос проучавању лексикологије, књижевности, социјалне, културне историје, историје народне медицине и ботанике, остварен ненаметљивим повезивањем егзактних и хуманистичких истраживања, такође је важна одлика овог одличног зборника, који у потпуности оправдава симбол лепоте, чистоте и посебности сакривен у свом поетском наслову.

др Данијела Р. Пејковић
Институт за књижевност и уметност, Београд
petkovic.danijela@yahoo.com